

МОМЧИЛО ИСИЋ

СЕЉАЦИ ИЗ СРБИЈЕ – ПОСЛАНИЦИ У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ КРАЉЕВИНЕ СХС

Мада је почетком XX века сељаштво у Србији представљало око 87% њеног укупног становништва,¹ оно се у политичком животу налазило на маргини. Углавном неписмено и непросвећено, а уз то и економски издељено, није успело да формира јединствену и снажну сељачку странку, нити да – изузев оних најимућнијих – у постојећим политичким партијама обезбеди себи значајније место. Најшири слојеви народа су зато на политичку сцену излазили само у време избора, као гласачка машина, дајући свој глас, приликом парламентарних избора, најчешће кандидатима неземљорадницима, знатно бројнијим на изборима кандидатским листама. Примера ради, од 162 народна посланика, изабрана на скупштинским изборима у Краљевини Србији 1908. године, само су 52 или 32,09% земљорадници, док их је на изборима 1912. године свега 48 или 29,63%.²

Уласком Краљевине Србије у састав Краљевине СХС број сељака из Србије међу народним посланицима је још мањи, будући да је и укупан број посланика из Србије у Народној скупштини Краљевине СХС више него двоструко мањи него у Народној скупштини Краљевине Србије.³ У Привремено народно представништво Краљевине СХС, које се конституисало 13. марта 1919., ушла су само 84 народна посланика из Србије, изабрана на изборима 1912. године. Међу њима је било само 14 сељака.⁴ Тако је близу 86%

---

¹ Према резултатима пописа становништва, Србија је 1900. године имала 85,92% сеоског становништва, 1905. 87,07, а 1910. 86,78%. (У раду је реч о Србији пре Балканских ратова.)

² На основу података које доноси "Државни календар" за 1909. годину и за 1913. годину могли смо да утврдимо да је међу народним посланицима изабраним 1918. године 26 земљорадника и 17 економа, а међу онима након избора 1912. године 22 земљорадника и 14 економа. Можда је ово смањење проузроковано тиме што се код појединих посланика као занимање наводи: председник општине.

³ Са територије Србије, подручје до 1912. године, у Народну скупштину Краљевине СХС бирано је посланика: 1920 – 23, 1925 – 17, 1927 – 13.

⁴ Алекса Жујовић, Андрија М. Протић, Атанасије Шарковић, Димитрије Попадић, Драгић Муцић, Јосиф Бојиновић, Крста Марковић, Лаза С.

становништва Србије у првом југословенском парламенту било заступљено са свега 16,66% народних посланика, односно око 19% становништва новоформиране заједничке државе, Краљевине СХС, међу народним посланицима имало је свега 4,79% својих представника.⁵ Сличан однос задржао се и приликом парламентарних избора. Сељака из Србије у клупама Народне скупштине Краљевине СХС имало је највише после избора за Конституанту, одржаних 28. новембра 1920. 5,55% укупног посланичког састава, а најмање, свега 4,16%, после скупштинских избора од 11. септембра 1927. године. За све ово време, сељаци из Хрватске су знатно бројнији међу народним посланицима, што је, пре свега, последица постојања снажне Хрватске републиканске сељачке странке (ХРСС), касније Хрватске сељачке странке (ХСС).

Посланички мандат освојени од стране сељаштва⁶

	СРБИЈА у односу на број посланика у Србији		СРБИЈА у односу на број посланика у Краљ. СХС		ХРВАТСКА у односу на број посланика у Хрватској		ХРВАТСКА у односу на број посланика у Краљ. СХС		Краљевина СХС
1920	23	22,33%	5,55%	34	38,64%	8,21%	88	21,25%	
1923	15	20,55%	4,81%	33	45,20%	10,54%	81	35,96%	
1925	17	23,29%	5,40%	31	42,46%	9,84%	73	23,40%	
1927	13	17,81%	4,16%	26	34,66%	8,25%	54	17,14%	
Укупно	68	21,25%	5,01%	124	40,13%	9,14%	296	21,83%	

Смањење броја сељака међу народним посланицима из Србије после избора за Конституанту проузроковано је, у знатној мери, новим изборним законом из јуна 1922. године, којим се напушта пропорционални систем поделе мандата, а уводи институција среског кандидата и изборни количник, чиме су оштећене мање странке, као и оне чије присталице не живе компактно на једном подручју, пре

Поповић, Милован Лазаревић, Милутин Драговић, Михајло Јовановић, Ранко Обрадовић, Живојин Златић, Стојан Костић.

⁵ Привремено народно представништво Краљевине СХС имало је 296 чланова.

⁶ Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС, Београд, 1921.; Статистика избора народних посланика Краљевине СХС одржаних 18. марта 1923. године, Београд, 1924.; Статистика избора народних посланика Краљевине СХС одржаних 8. фебруара 1925. године, Београд, 1926.; Статистика избора народних посланика Краљевине СХС одржаних 11. септембра 1927. године, Београд, 1928.

свих Савез земљорадника, странка са највише сељака међу народним посланицима изабраних приликом избора за Конситуанту. Примера ради, иако је на скупштинским изборима од 18. марта 1923. освојио 22% више гласова него приликом избора за Конституанту, Савез земљорадника је уместо 14 посланичких мандата добио само два (Воја Лазивић, Милош Московљевић).⁷ На скупштинским изборима од 8. фебруара 1925. Савез земљорадника добија 9,47% мање гласова него на претходним, и само један мандат (међу посланицима остаје само Милош Московљевић).⁸ Сељака, посланика из редова Савеза земљорадника, није, дакле, било у скупштинским клупама. Поново, свог представника они су добили у личности Воје Лазивића на изборима од 11. септембра 1927. када је он био једини сељак посланик из редова Савеза Земљорадника.⁹

Спречавањем Савеза земљорадника да, и поред добијених гласова, дође до одговарајућег броја посланичких мандата, Народна радикална странка постала је скоро једина која је имала сељаке у посланичким клупама

Странацка припадност народних посланика – сељака из Србије¹⁰

Датум одржавања избора	Народна радикална странка	Демократска странка	Савез земљорадника
28.11.1920.	9 39,13%	3 13,04%	11 47,83%
18.03.1923.	13 86,66%	1 6,66%	1 6,66%
08.02.1925.	16 94,12%	1 5,88%	- -
11.09.1927.	9 69,23%	3 23,08%	1 7,69%
Укупно	47 69,11%	8 11,76%	13 19,12%

Смањење броја сељака посланика са листе Народне радикалне странке на изборима од 11. септембра 1927. чак за 43,75% у односу на претходне изборе, последица је идеолошког слабљења и разбијања ове најјаче странке после смрти Николе Пашића у децембру 1926. Наиме, услед немогућности да се окупе око једне ауторита-

⁷ Статистика избора народних посланика Краљевине СХС одржаних 18. марта 1923. године, Београд, 1924. (Воја Лазивић изабран је у ваљевском, а Милош Московљевић у Подринском округу).

⁸ Статистика избора народних посланика Краљевине СХС одржаних 8. фебруара 1925. године, Београд, 1926.

⁹ Статистика избора народних посланика Краљевине Краљевине СХС одржаних 11. септембра 1927. године, Београд, 1928.

¹⁰ Као напомена 6.

тивне личности, радикали су на изборе изашли издељени. На једној страни се налазио Веља Вукићевић, председник владе и човек од "краљевог поверења", који се споразумео са радикалима – центру-машима, док су на другој страни били пашићевци, са главним упориштем у Главном одбору Народне радикалне странке. Истина, Главни одбор је непосредно пред изборе издао проглас бирачима у коме критикује Вукићевићеву владу, њен непарламентарни долазак на власт и тежњу да поцепа Народну радикалну странку, али у интересу страначког јединства потврђује све листе владиних радикала, омогућујући да буду изабрани кандидати обеју листа. Међутим, како су се сељаци чешће кандидовали на листама пашићеваца, које у органима власти, не само да нису имале подршку, већ најснажнијег противника, они нису могли постићи значајнији изборни успех.

Мада је сељака из Србије мало међу народним посланицима Народне скупштине Краљевине СХС, без обзира на страначку припадност, веома је различит њихов број у појединим окрузима.

Распоред посланичких мандата¹¹

Окрузи	Укупно мандата	Сељачких мандата	
Београдски	17	7	41,18%
Ваљевски	17	5	29,41%
Врањански	30	8	26,66%
Крагујевачки	21	3	14,28%
Крајински	13		
Крушевачки	18	5	27,79%
Моравски	21	4	19,05%
Нишки	22	5	22,73%
Пиротски	13		
Подрински	24	10	41,66%
Пожаревачки	25	2	08,00%
Руднички	09	3	33,33%
Смедеревски	14	3	21,43%
Тимочки	17	2	11,76%
Топлички	13	4	30,77%
Ужички	17	1	05,88%
Чачански	14	5	35,71%

С обзиром на то да су окрузи са највише, али и са најмање сељака међу народним посланицима били веома различито економски и културно-прветно развијени, те и различитих основних претпоставки за политички живот, очито је да је изборни успех сељаштва зависио и од неких других чинилаца. Тако је, на пример, већ само кандидовање неког министра, државног саветника, или личности из најужег страначког вођства, скоро у потпуности обеснаживало изгледе на успех неког сељака. У Крајинском округу редовни носилац радикалске листе био је Велизар Јанковић, дугогодишњи министар и један од најутуцајнијих људи у Народној радикалној странци, а у Пиротском округу неприкосновен је био Веља Вукићевић, министар, потом председник владе. Управо у овим окрузима сељаштво није изборило ни један мандат. Такође, у Ужичком округу, чије је сељаштво освојило само један посланички

¹¹ Исто.

мандат, од укупно 17 мандата девет су освајали бивши министри.¹² Истина, када су се поједини министри, или друге истакнуте личности из вођства странке, користећи свој ауторитет и углед, кандидовали у више округа и обезбеђивали победу својој партији, било је случајева да су неки сељаци, у својству заменика или на основу редног броја на листи, постајали посланици. Тако је, рецимо, у Подринском округу на изборима за Конституанту Живко Јовановић, уредник "Радничких новина", освојени мандат препустио сељаку Станку Јосиповићу.¹³

У настојању да ауторитетом својих кандидата обезбеде што повољнији изборни резултат, политичке партије су веома ретко такве личности имале међу непросвећеним и политички неизграђеним сељаштвом, што нарочито показује и њихово кратко задржавање на посланичкој сцени.

Сељаци – народни посланици¹⁴

ОКРУЗИ	Име и презиме	1920	1923	1925.	1927	Странка којој припада
Београдски	Даниловић Михаило			X		Нар. рад. стр.
	Жујовић Алекса	X	X	X		"
	Милијановић Велимир			X		"
	Стошић Среген Сушић Милорад	X		X		Савез земљорад.
Ваљевски	Јанковић Стеван				X	Нар. рад. стр.
	Лазић Војислав	X	X		X	Савез земљорад.
Врањски	Драговић Милутин	X	X	X	X	Нар. рад. стр.
	Костић Стојан	X				"
	Марковић Крста	X			X	Демократска стр.
	Станковић Прока		X			"
Крагујевачки	Живковић Исидор				X	Нар. рад. стр.
	Пантовић Татија Стојић Михаило	X	X			" Савез земљорад.
Крајински						
Крушевачки	Васић Радослав	X				Демократска стр.
	Додич Александар		X	X		Нар. рад. стр.
	Пешић Милутин Попалић Димитрије	X		X		" Савез земљорад.
Моравски	Јевтић Милан	X				Нар. рад. стр.
	Марковић Светислав Никодијевић Аранђел		X		X	"
Нишки	Милетић Владислав		X	X		"
	Митић Никола		X			"
	Срећковић Михаило		X	X		"
Пиротски						

¹² На изборима 1920. и 1923. године мандате су освајали Милош Трифуновић и Андра Станић; 1925 – Милош Трифуновић, Андра Станић и Милорад Вујичић; 1927. – Милош Трифуновић, Андра Станић.

¹³ П. Јосић, *Шабац 1918-1941*. Шабац, 1981., стр. 139.

¹⁴ Као напомена б.

ОКРУЗИ	Име и презиме	1920	1923	1925.	1927	Странка којој припада
Подрински	Бошковић Милан	X				Савез земљорад. Народ. рад. стр.
	Димитријевић Живојин	X	X	X	X	
	Јосиповић Станко	X		X	X	
	Љубичић Милан	X		X	X	
Пожаревачки	Марковић Милорад			X		Демократска стр. Савез земљорад. Народ. рад. стр. „
	Мартиновић Нинко		X		X	
	Ранковић Михаило					
	Адамовић Миљко	X	X			
Милорадовић Милан	X				„ Савез земљорад.	
Руднички	Петровић Петар	X		X		Народ. рад. стр.
	Чвркић Михаило	X				„
Смедеревски	Ивановић Драгомир			X		„ Савез земљорад. Демократ. стр.
	Јеремић Јеремија	X				
	Станковић Живота	X				
Тимочки	Грујић Костадин				X	Народ. рад. стр. Савез земљорад.
	Тодоровић Тодор	X				
Топлички	Мировић Драгутин				X	Демократска стр. Народ. рад. стр. „
	Павловић Михаило		X			
	Шелмић Драгић		X	X		
Ужички	Јеремић Љубомир	X				Народ. рад. стр.
Чачански	Милутиновић Миљенко				X	„ „ „ Савез земљорад.
	Младеновић Сава	X				
	Протић Андрија	X		X		
	Босић Милош	X				
	Штављанин Борисав	X				

Носиоци 68 посланичких мандата су, дакле, 49 сељака, од којих је само један биран сва четири пута, тројица у три, а осморица у два мандата. Међу сељацима народним посланицима најчешће су они имућнији, који су у одређеној економској зависности држали шире народне слојеве, односно који су могли да врше подмићивање бирача и купују гласове, као и да обезбеде подршку истакнутог партијског лидера из града, али и органа власти. Осим сеоских газда, посланици са села су, веома често, општинске деловође, председници општина, руководиоци у земљорадничким задругама, сеоски трговци, кафеџије, партијски функционери, који су у ствари сељаци једино по томе што носе сељачко одело. Алекса Жујовић је, на пример, учитељ, који се по напуштању учитељске службе изјашњавао као земљорадник, мада му је заправо бављење политиком било главно занимање.

Без чврсте везе са базом, сељаци из Србије – посланици у Народној скупштини Краљевине СХС, нису били довољно активни, нити на скупштинским седницама, нити у раду у појединим скупштинским одборима. За многе од њих је долазак на седнице и повремено дизање руку, ради гласања, представљало највећи напор, а посланичка дијурна превасходни циљ.

Број сељака посланика који су иступали у Народној скупштини¹⁵

Скупштински период	Радикали %		Демократи %		Савез земљ. %		Укупно %	
Привремено народно представништво (16. 03. 1919. до 22. 10. 1920.)							10	71,43%
Од 12. 12. 1920. до 22. 06. 1922.	04	44,44%	02	66,66%	08	61,54%	14	60,87%
Од 16. 04. 1923. до 10. 11. 1924.	09	69,23%	01	100%	01	100%	11	73,33%
Од 07. 03. 1925. до 15. 06. 1927.	14	82,35%	01	100%			15	88,23%
Од 20. 10. 1927. до 28. 11. 1928.	02	22,22%	01	33,33%	01	100%	04	30,77%
Укупно	29	61,70%	05	62,50%	10	76,92%	53	77,94%

Скоро трећина народних посланика из редова сељаштва у Србији ћутала је за све време свога посланичког мандата. За говорницу су најчешће излазили посланици – сељаци припадници Савеза земљорадника, а најређе они из Народне радикалне странке. Највише иступања за скупштинском говорницом сељаци из Србије у посланичким клупама имали су у току рада Привременог народног представништва, од 26. марта 1919. до 22. октобра 1920. када су за говорницу излазили 108 пута.¹⁶ То је сасвим разумљиво кад се узме у обзир да су тада биле и најочигледније последице катастрофе сељаштва у Првом светском рату, које су се једино могле санирати уз помоћ државе и њене исправне политике, па се отуд на то непрестано морало указивати.

Међу свим сељацима посланицима Народне скупштине Краљевине СХС најактивнији је био Воја Лазић, посланик Савеза земљорадника. У току своја прва два посланичка мандата иступао је око 100 пута, што је скоро половина иступања свих народних посланика сељака из Србије у раздобљу од 12. децембра 1920. до 10. новембра 1924. За време трећег мандата, у периоду од 20. октобра 1927. до 28. новембра 1928., Лазић је за скупштинску говорницу излазио чак 90 пута, док су сељаци посланици радикала и демократа имали свега 11 иступања.¹⁷

¹⁵ Преглед израђен на основу увида у стенографске белешке Привременог народног представништва, Уставотворне скупштине и Народне скупштине Краљевине СХС, као и публикација: Садржај, преглед о раду Народне скупштине Краљевине СХС за скупштински период од 16. априла 1923. до 10. новембра 1924. године, Београд, 1928; Садржај, преглед о раду Народне скупштине Краљевине СХС за скупштински период од 7. марта 1925. до 15. јуна 1927. године, Београд, 1928.

¹⁶ Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине СХС (СБ ПНП Краљевине СХС).

¹⁷ Као напомена 15.

Интелигентан и писмен, а лично незаинтересован за обрађивање земље, иако је живео у породичној задрузи у Стублинама крај Обреновца, која је располагала поседом од 82 хектара, Воја Лазић је веома млад постао општински писар, затим и ћата и прави деловођа. Поред рада у општини радио је на ширењу земљорадничког задругарства, обављајући дужности благајника и секретара задруге. Из рата је изашао са чином резервног официра, што му је код сељака у његовој Посавини још више подигло углед. Ословљаван је скоро искључиво са "госпон Војо".

Као осведочени радник на пољу земљорадничког задругарства, а са нескривеним политичким амбицијама, један је од оснивача Савеза земљорадника, а убрзо и председник његовог Главног одбора. Избором за народног посланика 1920, 1923. и 1927. године достигао је врхунац своје политичке каријере. У скупштини није могао да смисли "те интелектуалце, који су стално нешто извољавали, солили памет, или тражили сељацима неке савезнике у граду". Учен, а недоучен; грађен, а недограђен; а уверен да све зна, често је говорио: "Морам да седнем и напишем закон"... о томе и томе.¹⁸ Руковођен истом умишљеношћу, јављао се за реч у свакој прилици, што је једном приликом изазвало Михаила Ранковића да прокоментарише како је Воја Лазић посланик "који најскупле кошта државу, јер његових излишних говора има и сувише".¹⁹

Уобичајене су биле Лазићеве примедбе на записник и на повреду Пословника, које су код већине посланика изазивале коментаре, па и смех, на шта је он најчешће цинички одговарао: "Нека се види и то да је један сељак, у овом дому, својим понашањем и радом показао много више политичког и домаћег васпитања и образовања него ова господа, која су сишла са министарских фотеља."²⁰

Без обзира на то што је Лазић иступањем у лично име или у име посланичког клуба Савеза земљорадника, веома често настојао да истакне своју личност, окоришћавајући се могућношћу да као посланик из редова партије у опозицији критикује владине мере, ипак је он, као човек из народа, покретао броја питања директно везана за побољшање социјално-економског и културно-просветног положаја сељаштва, као што су, на пример: праведна накнада ратне штете земљорадницима, регулисање питања опорезивања, осигурање пољопривредника од елементарних непогода, јефтин пољопривредни

¹⁸ Д. Јовановић, *Људи, људи*, I, Београд, 1973, стр. 265-266.

¹⁹ Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС (даље: СБ НС Краљевине СХС), 55. редовни састанак од 11. октобра 1923. године, књ. II, стр. 1732.

²⁰ СБ НС Краљевине СХС, ванредни сазив за 1924. год., 3. ред. сас. од 8. августа 1924. год., књ. II, стр. 47.

кредит, регулисање сељачких дугова, унапређење културно-просветних прилика на селу и сл. Истина, некада је покретање појединих од ових питања, имало пре свега, за циљ да компромитује владину политику.

У оквиру скупштинске активности, Лазић је, сам или са страначким друговима, често подносио законске предлоге, резолуције и упућивао интерпелације и посланичка питања. Међу законским предлозима налазили су се и следећи: о ванредном кредиту за хитну помоћ пострадалима од поплаве, о обустави поступка и извршења одлука у аграрним парницама, о ванредном кредиту за пострадале од града, о обезбеђењу усева и плодова од града, о ликвидацији сељачких дугова, о измени Чл. 24. Закона о таксама, о измени Чл. 89. Закона о среској и обласној самоуправи, о помоћи оскуднима у храни путем зараде и др.

Иако је сам иницирао доношење појединих закона, Лазић најчешће није био задовољан њиховим коначним текстом, што је био случај и са Законом о хитниј помоћи пострадалима од града и Законом о обезбеђењу усева и плодова од града. Посланички клуб Савеза земљорадника гласао је против њиховог усвајања, издајући, тим поводом, и одвојено мишљење. Овом Закону се највише замера што је основни извор за накнаду штете, у ствари, уплата самих сељака, која се мора извршити од 1. марта до 1. маја, у време када сељак за то има најмање могућности, као и то што није одређено до које се суме може ићи, у односу на вредност осигураног. Код Закона о хитној помоћи пострадалима од града у 1923. години, Лазић је незадовољан сумом од 55.000.000 динара, па предлаже износ од 120.000.000 динара, који би се, као кредит, поделио на основу комисијске процене.²¹

Једно од најчешћих питања за чије се решење Лазић залагао у својим скупштинским иступањима је и израда државног буџета, а не стално изгласавање буџетских дванаестина. Управо, одбијањем да гласа за буџетске дванаестине за јул–септембар 1923. којима се уводи ванредни 500% прирез на земљиште и установљује кулук, он је пружио веома уверљиву слику социјално–економских прилика на селу. ”Ја, господо, тврдим да народ неће моћи ово издржати; да је то много и нагло оптерећење, такво да ће народ још ове јесени, кад буде морао ово велико оптерећење да плати, остати још у горој беди, још у горој невољи него што се данас налази... Мени се чини да је Министар сасвим олако прешао преко посредних пореза које народ плаћа. Ја не знам да ли ће после овога намета моћи на неки начин да буду јефтине оне намирнице што сељаку свакодневно требају, као што су: гас, со, памук, шећер, машина и разне домаће ситнице, па онда господо, његове пољопривредне справе и алати, плугови,

²¹ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1923. год., 38. ред. сас. од 25. јула 1923. год., књ. II, стр. 1324–1325.

кола, копачице, секире, мотике и остало, које он данас плаћа 20 пута више него што је плаћао пре рата... Сељак данас плаћа 2 динара на банку месечно интереса да дође до зајма, и за то ја не могу да разумем тврдњу да сељак има новца. Тврдња да се новац налази на селу неоснована је и кроз погрешна."²²

Устајући против одредби о кулучењу, Лазић замера: што није тачно одређено кад треба да се изводи кулучење, што терет кулучења спада само на сељаштво, што није одређена висина таксе коју богаташ или трговац треба да плати за замену, што није тачно регулисана расподела кулучких обавеза.

Није, међутим, ни годишњим буџетом државних прихода и расхода Лазић био много задовољнији. Примера ради, у расправи о буџету за 1928/29. годину он изјављује да су само приходи на плећима сељака, – за чију се, иначе, заштиту у расходима не предвиђа ништа. "Њима је држава у том погледу мађија."²³ Оцењујући, затим, да државни приходи представљају изузетно високо оптерећење за сељаштво, он предлаже: укидање 500% ванредног приреза; укидање затезних камата, – које сматра казном за сиромашне; укидање доходаринског пореза; укидање трошарина на со, петролеум и ракију, као и смањење разних судских такси. Такође сматра да је нужно смањити пореске обавезе, па се нарочито задржава на питању начина покрића дефицита целог буџета, и подвлачи: "Нове порезе и нове намете не можемо, господо, никако дозволити, нити би се то могло тражити од преоптерећеног народа."²⁴ У складу са оваквим ставом, он не прихвата Закон о непосредним порезима којим се повећава порез на земљиште, – што, у ствари, значи веће пореско оптерећење сељаштва.

Указујући на високо пореско оптерећење сељаштва у Србији, које умногоме доприноси погоршавању његовог социјално-економског положаја, Лазић, приликом претреса у појединостима предлога Закона о непосредним порезима, истиче: "Господо, јасно је као дан, ко је иоле посматрао сеоски живот, или који је тим животом живео, он је одмах дошао до убеђења да зато што мора да плати порез, зато што мора да сноси пореске терете, сељак мора бедно и са муком да живи да би то могао поднети. Преко године иде бос, рђаво се храни, тако рећи од својих уста одваја толико колико је потребно да би порез могао да плати."²⁵ На честе примедбе посланика из тзв. "пречанских крајева", о тешком положају њиховог сељаштва и да сељаштво у Србији плаћа мање порезе, он је, такође, одговарао: "Али,

²² СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1923. год., 22. ред. сас. од 27. јуна 1923. год., књ. I, стр. 864.

²³ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1927/28. год. 33. ред. сас. од 1. марта 1928. год. књ. IV, стр. 1284.

²⁴ Исто, 36. ред. саст. од 5. марта 1928. год, књ. IV, стр. 1320.

²⁵ Исто, 27. ред. саст. од 6. фебруара 1928. год. књ. III, стр. 984.

браћо и другови, посланици из пречанских крајева, имајте на уму да и код нас у Србији није ништа боље од тога. Такво стање је и код нас, а да је преоптерећење и код србијанског сељака нека вам послужи као доказ то да је наш сељак у Србији у једној великој кризи, и да је он притиснут зеленашким меницама. Није се он задужио што су му терети мали, него зато што су му терети велики, и он је морао да се задужи да би одговорио својим тешким обавезама.²⁶

Узроке задуживању сељаштва Лазић види и у веома израженој оскудици производа за исхрану услед водоплавне 1926. године и изразите суше у 1927. години. "Народ гладује што је Прошла година била сушна, а претпрошла водоплавна, и тај народ нема начина да се снабде, него мора да иде зеленашима на руке, да би постао економски роб, само да се исхрани."²⁷

Схватајући у којој је мери сељаштво презадужено, Лазић је на 92. редовном скупштинском заседању од 13. августа 1928. захтевао да се Народна скупштина не разилази, односно не прекида заседање, док се не донесе Закон о ликвидацији сељачких дугова, па упозорава: "Јер ако сад Народна скупштина пође кући зеленаши ће притиснути сељаке, а већ су их притисли, и наплатиће дугове и онда ће бити узалуд сваки закон који се буде донео."²⁸

Инсистирао је Лазић и на бржем и организованијем раду око набавке и расподеле хране оскудним крајевима, замерајући што је набавку на себе преузело Министарство за социјалну политику. О стању у Србији, на 49. редовном заседању од 20. марта 1928. он каже: "У Србији, која никад није била пасивна, заиста је очајно стање, јер две трећине народа у најплоднијим крајевима њеним, у сваком селу, нема хлеба и нема откуда да га набави. Искрпљено је до сада све, прво неродним годинама, а друго рђавим управама."²⁹

Износећи тешко социјално-економско стање сељаштва у Србији, Лазић је веома указивао да је то последица, у многоструком изразито ниског културно-просветног нивоа становништва на селу, поготово што оно није обухваћено ни основном наставом: "Поред тога што имамо данас половину неписменог сеоског народа, тако исто немамо довољан број основних школа, па и оно што имамо тако су мале, да у њима не може да се школује ни половина мушке деце, док се женска деца школују у веома малом броју."³⁰

Залагао се Лазић за скупштинском говорницом и за побољшање здравствених прилика на селу, које вапије за лекаром. Инсистира да држава треба да се побрине да народ не иде до лекара пешице по 20 или 30 километара, или да се мучи да тражи кола да одвезе

²⁶ Исто, 4. ред. саст. од 4. новембра 1927. год., књ. I, стр. 678.

²⁷ Исто, 28. ред. саст. од 7. фебруара 1928. год., књ. III, стр. 990.

²⁸ Исто, 92. ред. саст. од 13. августа 1928. год., књ. X, стр. 760.

²⁹ Исто, 49. ред. саст. од 20. марта 1928. год., књ. VI, стр. 170.

³⁰ Исто, 34. ред. саст. од 2. марта 1928. год., књ. IV, стр. 121.

болесног, а онда опет да иде по лекове. Такође, не слажући се са предлогом Закона о сузбијању и угушивању сточних зараза, он захтева много веће ангажовање ветеринара на селу, за које каже "да треба да буду учитељи народу, да иду од села до села, да уђу у шталу и да виде како се гаји и храни стока, да дају сељаку упуте како ће то чинити, како да буде боље."³¹

Воја Лазић није штедео ни сеоске свештенике, за које говори да им углед у народу опада, јер наплаћују високе таксе, уместо да искрено служе и васпитавају народ на селу, па и по цену да газе сеоско благо и буду изложени свим незгодама којима је изложен сељак.

Поред скупштинских седница, Лазић је изузетно активно учествовао и у раду бројних скупштинских одбора. Тако је, у раду Законодавног одбора од 1. октобра 1921. до 19. јуна 1922. кад је одржана 106. седница, дискутовао поводом доношења око 40 закона и уредби, међу којима су и: Уредба о сузбијању скупоће, Уредба о Управи фондова, Уредба о превозу преко река и језера, Уредба о платама општинских чиновника у Хрватској и Словенији, Уредба о заштити деце и младежи, Уредба о експропријацији риболова у Охридском и Преспанском језеру, Уредба о подели земље на области, Уредба о министарској одговорности и сл.

Лазићево ангажовање није се исцрпљивало само учешћем у расправама на скупштинским и одборским седницама. Он је спадао међу оне народне посланике који су најчешће постављали "посланичка питања." У свом другом посланичком мандату поставио их је нпр. 15, од укупно 240 колико су поставили сви народни посланици.³²

Широка активност Воје Лазића у време троструког посланичког мандата није, међутим, имала значајније резултате. Увек у опозицији, он је ретко могао да рачуна да ће скупштинске већине прихватити његове предлоге. Чак и онда кад му је то успевало коначна владина решења нису га задовољавала, па је и тада, као и у случају предлога саме владе, гласао "против", – што, наравно, није спречавало изгласавање. С друге стране, Лазићева иступања у Народној скупштини имала су, веома често, карактер личног обрачунавања са политичким противницима, почев од оних у ваљевском округу, па до саме владе. Такође, она су, неретко, имала за циљ истицање његове личне способности, јер скоро да није било расправе у коју се није укључивао.

Знатно ређе од Лазића, али много чешће од осталих народних посланика из редова србијанског сељаштва, за скупштинску говорницу излазио је Алекса Жујовић, такође носилац троструког посланичког мандата, али на листи Народне радикалне странке.

³¹ Исто, 67. ред. саст. од 12. маја 1928. год., књ. VII, стр. 143.

³² Садржај, преглед о раду Народне скупштине Краљевине СХС за период од 16. априла до 10. новембра 1924. год.

Рођен 1867. године у Малој Врбици, у једној од најимућнијих сеоских породица у космајском крају, Жујовић је завршио учитељску школу. Као следбеник идеја Васе Пелагића и Светозара Марковића и члан Народне Радикалне странке, он се често сукобљавао са режимом Обреновића. Због тога је морао напустити и учитељску службу и остао везан за очево имање.³³ Интелектуалац ”у гуњу и опанцима” за кога су другови говорили ”да је најбољи у колу, најбољи на косидби, најбољи на коњу”, а бабе по Космају разносиле: ”Алекса има крила... Алекса има два срца.” и сл.,³⁴ Жујовић је од 1903. до 1912. године биран за народног посланика. Поверење је добио чак и на скупштинским изборима 1908. године, када је са дисидентском листом победио у београдском округу Марка Трифковића, министра полиције, носиоца званичне радикалске листе. То га је коштало искључења из странке, према којој је остао у односу оглашеног дисидента.³⁵

Као народни посланик изабран на скупштинским изборима у Краљевини Србији 1912. године, Алекса Жујовић је постао члан Привременог народног представништва Краљевине СХС, у току чијег рада је био један од најактивнијих посланика, са преко 30 иступања.³⁶ Међутим, у наредним посланичким мандатима он је све мање за скупштинском говорницом. У иступању често је наглашавао своју слободу и неприпадање посланичком клубу Народне радикалне странке, уз повремено објашњење: ”... лепше је остати сам него бити у рђавом друштву.”³⁷ Истим поводом, приликом једне од дебата о Пословнику Народне скупштине Краљевине СХС, он подвлачи: ”Овај пословник, господо, искључује право посланика ако нису везани клупском дисциплином и ако по свом уверењу неће да се везују за клуб. То је погрешно, то не личи, господо, демократији.”³⁸

Делујући мимо Посланичког клуба, Жујовић је често постављао питања појединим министрима, што је понекад изазивало револт и међу посланицима, на шта је он, међутим, одговарао: ”Они не треба да се револтирају, са простог разлога, јер имају своје клубове и партије из којих су дали на она места министре. Ја то немам. Они имају погодаба, ја их немам, те мени остаје само закон о пословном реду, да се њиме користим.”³⁹

³³ ”Правда”, 12632, 3. јануар 1940., стр. 7.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ СБ ПНП Краљевине СХС.

³⁷ СБ ПНП Краљевине СХС, 119. ред. саст. од 3 септембра 1920. год., књ. V, стр. 359.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто.

Питао је Жујовић о очувању безбедности на селу и о раду судава о неувођењу комуниста у управу Београдске општине, о забрани извоза и штети проузрокованој њиме, о расподели стоке и пољопривредног алата, о жигосању стоке и његовом циљу, о насиљу Италијана у Далмацији, Приморју и Трсту, о ратној одштети и сл. Међутим, учествовао је он и у расправама, како о појединим законским предлозима тако и о низу других актуелних питања. Тако, у расправи о давању права гласа женама, Жујовић истиче да је потребно да се женски свет на селу културно-просветно уздигне, а право гласа да се да женама "које воде своју кућу саме, независно било од мужа, било од сина, дакле, оне жене које су остале саме и које немају мужа и синова, које управљају својом кућом без мушке главе..."⁴⁰

На скупштинској седници од 10. септембра 1920., Жујовић истиче да је уговор о миру са Бугарском "један најсрамотнији акт, који се могао упутити на српски народ." А у расправи поводом његовог усвајања, подвлачи да је њиме, уместо победиоца, Србија, постала побеђена. Осврћући се на економску страну уговора, односно на 27.000 грла стоке које је Бугарска морала да врати, иако су Бугари опљачкали близу 2.000.000 оваца и око 100.000 крупне стоке, он то проглашава за срамоту и стид, и пита се: "Па зашто да се са нама тако поступа? Зашто да се овако ужасно кажњавамо? Има ли Бога и морала, или је цео свет огрезао у једном ужасном материјализму, који ће му, на крају, доћи главе, а који је и последица појаве комунизма у свету."⁴¹

У стилу правог демагога, позивањем на схватање високе дужности и задатке народног посланика као обавезујућег чиниоца, Жујовић је у Народној скупштини износио и она питања, која су од непосредног интереса за сељаштво, али више ради обрачуна са партијским и личним противницима него за стварно добро најширих народних маса. У расправи о подели ратног плена, наглашава да ратна одштета припада српском народу у Србији и Црној Гори, а не Шумадијском народу, како је то нашао Јеремија Јеремић, посланик из редова Савеза земљорадника у смедеревском округу, који је у једном свом говору навео да се "шумадијски народ, а поглавито шумадијски земљорадник, кроз пуне три године дана после реокупације, стално пита шта је са ратном одштетом и пленом..."⁴²

Инсистирајући да "господа демократи" и "радикали" кажу какво је било руковођење ратним пленом, јер "радиле су се алузије, лиле су се крокодилске сузе, како је цео свет добио само напаћени јадан сељак, кога заступа господин конзул из Лондона, само тај није добио".⁴³ Жујовић заправо настоји да дискредитује Савез земљорадника и Јоцу Јовановића – Пижона, да би онда сам одговорио:

⁴⁰ Исто, 103. ред. саст. од 18. јуна 1920. год., књ. V, стр. 68.

⁴¹ Исто, 122. ред. саст. од 10. децембра 1920. год., књ. V, стр. 399.

⁴² СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1921/22. год., 68. ред. саст., књ. III, стр. 64.

⁴³ Исто, стр. 70.

”Али тачно знам, господо, да су кола, да су жице, да је стока, да је све то давано, господо, народу, непосредно нама земљорадницима. Господо, како? Добијали су окружни одбори, нпр. ужички, београдски, или на који други, и ти су окружни одбори, према своме нахођењу, делили ратни плен народу. Ми ту Дирекцију ратног плена не можемо кривити.”⁴⁴

Желећи да са себе одагна сваку сумњу, Жујовић прибегава демагогији: ”... јер, господо, ја сам оштећен, као човек доста сиромаш, тако да ме извинете, да ми је одело још из 1911. године. Да сам служио Фрању ја бих сачувао своје и отео од Турака и давао кортешима својим, али пошто сам се борио против Фрање, ја сам остао без иједног ексера у кући. Најбољу пасмину коња имао сам, али сам остао без игде ичега и под старе дане морам да пешачим. Ја се буним против те неправде.”⁴⁵

Пошто се прибојавао да се Савез земљорадника може учврстити у Београдском округу, првенствено у Космајском срезу, Жујовић је своје најотровније стреле упирао баш у ”Теразијске земљораднике”. Свој прави однос према њима он је, међутим, показао 17. јуна 1925. када је на железничкој станици у Раљи организовао напад на Милоша Московљевића и Димитрија Вујића, који су требали да одрже збор Савеза земљорадника за Космајски срез.⁴⁶

Као дугогодишњи народни посланик, Жујовић је знао како и када треба да реагује, а да не изгуби поверење својих бирача. Тако је при гласању за Устав, као први посланик по списку, изјавио: ”Хоћу државу, гласам ’за’.”⁴⁷ Али када је требало гласати за увођење ванредног приреза од 500%, он није дошао на седницу, чиме је избегао да га сељаштво оптужује за учешће у овом намету. Међутим, како је ту његову игру и јавност прозрела, он се морао бранити. Зато у обраћању бирачима Београдског и Смедеревског округа у јануару 1924. нарочито наглашава: ”Ја за прирез, отворено сваком кажем, не бих гласао. Зар да гласам за намете, где сиротиња, уместо богатих, подноси главни терет! Ја хоћу прогресивну порезу. А други намет – кулук – могу примити само на прогресивној основици и то, опет, после народног референдума. Финансијска болест се може лечити само штедњом. Сувишно чиновништво треба отпустити, са извесном накнадом, да им се нађе за црне дане, како са породицом не би остали на сокаку...”⁴⁸

У стилу луцидног и вештог политичара који је умео да послушну жељу и потребе народа, употребљавајући то за сопствену политичку промоцију, Жујовић говори и на скупштинској седници

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ ”Правда”, 171, 25. јун 1924. стр. 1; ”Правда”, 166, 20. јун 1924., стр. 1.

⁴⁷ ”Епоха”, 762, 1. јул 1921. стр. 5.

⁴⁸ ”Балкан”, 19, 21. јануар 1924. стр. 2.

од 12. децембра 1925. поводом свог питања министру грађевина о стању насипа, пут Лазаревац–Београд, подвлачећи на крају: ”Доста је, брате, илузија, доста је лепих речи, хоћемо рада,... доста споразума, доста изјава, ми хоћемо стварни рад и живот овој земљи, иначе нека носи ђаво сву дедовину ако се на овај начин живи.”⁴⁹

Све тежи економски положај сељаштва, услед надируће пољопривредне кризе, утицао је да се Жујовић посебно задржи на разматрању буџета Министарства пољопривреде и вода за 1926/27. годину, за који је, у почетку излагања, констатовао да је веома мали. Пошто је детаљно изнео узроке опадања цена домаћих пољопривредних производа, као основног регенератора пољопривредне кризе, он закључује: ”... да сељак даје своје производе испод стварног коштања, испод цене која њега кошта. Према томе он троши готовину и полако се задужује. Он иде у дугове, да би одржао себе, своју кућу и чељад, он се задужује из дана у дан све више.”⁵⁰

Предлажући мере за спречавање пропадања сељаштва, Жујовић инсистира на његовом културно–просветном уздицању, при чему нарочито замера што је буџет за ту сврху предвидео изузетно скромна средства. Неопходно је, по њему, отварање већег броја пољопривредних школа и више путујућих економа, ”који ће на лицу места учити народ и давати му знања како да лакше обрађује земљу”; затим: треба укинути увозне царине на све пољопривредне справе и машине које се не производе у нашој земљи; мора се побољшати транспорт, између осталог и кроз поправку расе говеда и коња, тј. набавком јачих и за теглење способнијих грла. Такође, он предлаже да се у буџет обавезно унесе партија о пољопривредном кредиту, најмање у износу од 50.000.000 динара, залажући за то и својим гласом. ”Остане ли овако, ја са мирном савешћу, да се одужим својој савести и бирачима који су ме бирали, јер је то ствар потребна, морам гласати против овог буџета.”⁵¹

Противљење Жујовићево није, међутим, спречило изгласавање предложеног буџета, па је тако и ово његово залагање доживело судбину многих претходних, из времена ранијег посланиковања. Све је то заправо више били лична Жујовићева промоција него искрено залагање за интересе најширих народних слојева.

Не само због демагошке обојености, Жујовићева посланичка активност, такође није дала, попут Лазићеве, значајније резултате; чак ни онда када је почивала на тачним запажањима и прихватљивим предлозима. Као радикал по убеђењу, није прихватан од других парламентарних странака, а као партијски недисциплинован

⁴⁹ СБ НС Краљевине СХС, сазив за 1925/26. год. 27. ред. саст. од 12. децембра 1925. год., књ. II, стр. 50.

⁵⁰ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1926/27. год. 69. ред. саст. од 16. марта 1926. год., књ. III, стр. 112.

⁵¹ Исто, стр. 115.

остао је несхваћен у сопственој странци. Својом сталном тежњом да буде слободан изгубио је, дакле, подршку политичке партије којој је припадао скоро од самог њеног оснивања. Усамљен, није могао постићи већи успех.

Поред Воје Лазића и Алексе Жујовића, међу народним посланицима сељацима из Србије посебно се издвајају још двојица: Милутин Драговић, из Косанчића у Јабланичком срезу, првенствено зато што је једини успео да, као кандидат Народне радикалне странке, избори сва четири мандата; и Михаило Ранковић, из Доње Трешњице у Рађевини, понајпре по својој партијској недисциплини и сукобима са најзначајнијим личностима из вођства Народне радикалне странке.

Необразован, али са урођеном способношћу да речју придобије масе, Милутин Драговић је успевао да за све време Краљевине СХС задржи поверење својих бирача. О томе је његов земљак, песник Раде Драинац, између осталог написао: "Додуше, говори Милутина Драговића су тако прости, за најнижи ниво непросвећене масе, и у културна човека звуче као неподмазани точкови сељачких кола, али он њима постиже невероватан успех."⁵² Ту способност су му признавали и политички противници. Поп Васа, демократски првак у Јабланичком срезу је, на пример, једном приликом изјавио: "... способна је то душица за село и планину, за поља и појате, за њиве и штале, за прилично неповерљиву и извитоперену сељачку душу."⁵³

У Народној скупштини Драговић није излазио често за говорницу. Најактивнији је био у току рада Привременог народног представништва, када је имао више иступања него у сва четири каснија мандата. Међу првим његовим иступањима било је оно у расправи о изменама и допунама Закона о народним школама, на 43. редовном састанку од 25. јуна 1919. године. Тада он, у циљу побољшања положаја учитеља, подржава законски предлог о повећању учитељске плате. Свој став поткрепљује изјавом да су учитељи дали највише жртава, од свих чиновника, у борби за ослобођење, додајући: "Учитељи народни у Краљевини Србији су народ задужили, они су са народом делили добро и зло, они су непосредни васпитачи, како наше омладине, тако и целог народа. Служба је учитељска таква да је он увек са народом, у цркви, у школи, на збору, у борби и свуда на сваком месту."⁵⁴

Као посланика Јабланичког среза, подручја које је највише страдало у Топличком устанку, Драговића је, потпуно исправно, интересовала подела ратног плена, па је тим поводом упутио питање министру за исхрану и обнову земље: Зашто су заплењене ствари, које се налазе у Београду и у другим местима, а које су сељацима

⁵² "Правда", 10596, 6. мај 1934. стр. 5.

⁵³ Исто.

⁵⁴ СБ ПНП Краљевине СХС, 43. ред. саст. од 25. јуна 1919. год., књ. III, стр. 65.

данас неопходне ради прибирања летине и уређења својих кућа, не пошаљу у округе опустошене од Бугара, као и стока која им је потребна? У вези с тим питањем, кад то до сада није учињено, мисли ли се, и када, то учинити? Ако не мисли и неће, чиме се то правда?⁵⁵

Разрачунавања са политичким противницима нису била страна ни Милутину Драговићу. Отуда је он у априлу 1922. поднео неколико питања Министру шума и руда Живојину Рафајловићу, иначе демократском посланику из Врањског округа, истичући његов неправилан рад: давање разноразних концесија политичким пријатељима, отпуштање старих и примање нових шумара и жандарма у Врањском округу, невршење разграничења шума у округу.⁵⁶

За време док је био други потпредседник Народне скупштине Драговић се није често појављивао за говорницом. У периоду од 16. априла 1923. до 10. новембра 1924. говорио је само три пута: приликом начелног претреса законског предлога о устројству војске и морнарице; у претресу интерпелације Љубе Давидовића и др. на министра унутрашњих послова о општинским изборима од 19. августа 1923., као и у претресу декларације владе Љубе Давидовића из августа 1924. године.

И приликом ових иступања чита је била Драговићева тежња да се дискредитује Демократска странка. Одбацујући све наводе о терору приликом општинских избора, Драговић подвлачи: "Српски сељак и онда када су избори вршени под притиском жандарма и пандура, па чак и када је било јавно гласање са листићима, био је потпуно свестан својих права за која се онда борио, и никад се није дао завести с правог пута."⁵⁷ Овиме је алудирао на стање под династијом Обреновића. Пребацивао је затим демократама да су се баш они служили неистинама у изборној кампањи, и свој говор завршио је речима: "... да Демократску странку неће упропастити нити урнисати ни влада, ни Радикална странка, ни полиција, већ њезин састав, њезин склоп, њезина мешавина, њезина дела и радови."⁵⁸

Посебно убојит напад на демократе Драговић је учинио у расправи о декларацији владе Љубе Давидовића, на седници од 9. августа 1924. Не упуштајући се у анализу програма демократа, он пребацује Давидовићу да је на Крфу, са целим опозиционим блоком, одбио да гласа за кредите, за продужење рата, да је у владу увео

⁵⁵ Исто, 48. ред. саст. од 5. јула 1919. год. књ. III, стр. 163.

⁵⁶ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1921/22. год. 77. ред. саст. од 19. јуна 1922. год. књ. III, стр. 233.

⁵⁷ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1923/24. год. 60. ред. саст. од 11. октобра 1923. год. књ. II, стр. 1720-1722.

⁵⁸ Исто.

Настаса Петровића и Халид бега Храсницу и да успоставља сарадњу са ХРСС. Затим он подвлачи "да је ова влада дошла да раздражава страсти, да раздражава племенску борбу у народу", и залаже се, на крају, за нове изборе.⁵⁹

Припремајући се за нове парламентарне изборе Драговић је у новембру 1924. упутио представку Монополској управи у Београду, у којој моли да се произвођачима дувана из Врањског округа изда аванс на име откупа, који ће се вршити почетком 1925. године. За молбу образлаже тиме да је становништво Врањског округа сиромашно и да му је потребна помоћ пре наступајуће зиме.⁶⁰ Нема сумње да је и ово био порез срачунат да се поново придобије сељаштво у сиромашном Јабланичком срезу.

Победивши и на скупштинским изборима од 8. фебруара 1925, Драговић се, и даље, највише посвећује одбрани политике Народне радикалне странке и личном разрачунавању са политичким противницима. До краја 1925. он је, међутим, за скупштинску говорницу излазио свега три пута. У једном од тих иступања вели: "Радикална странка је проповедала своје идеје и васпитавала је на зборовима народ малене Србије, тако да се тај мали народ могао спремити да издржи све оно што је издржао од 1912. до 1919. године. И будите, уверени, господо, да ће Радикална странка остати таква каква је и даље, да ће народ чувати и истину говорити. Узалудне ће бити све измишљотине изнесене од стране опозиције против радикала, јер ће Радикална странка имати поверење народа."⁶¹

У низу личних објашњења, карактеристично је Драговићево обраћање Светозару Прибићевићу, поводом његове изјаве да би Кајмакчелан створио само српску државу, а не Краљевину СХС, да није било "жеље и воље свих синова нашег народа који су хтели овакву државу", у коме се, између осталог, каже: "Ја мислим да је то само заблуда и, како се то према Вашим књижевним језиком и наукама каже, аномалија, да би се данашња држава створила да није српски народ на својим костима и мишицама изнео и Кајмакчелан и Цер и показао их као право и незапамћено бојиште... А нека добро зна господин Прибићевић и сваки други, да оне зелене чете и добровољачке ордије, које су се скупљале у Загребу, Љубљани и Сарајеву, нису ни петлу нигде главу одсекле, а камо ли коме другоме; да није било српске војске да одржава ред и поредак у земљи, у границама ове нове државе било би горе стање неог у Мађарској за време Беле Куна."⁶²

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ С. Димитријевић, *Историја Лесковца и околине 1918–1928*, Лесковац, 1983, стр. 460.

⁶¹ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1925/26. год. 59. ред. саст. од 6. марта 1926. год. књ. III, стр. 310/311.

⁶² Исто, 50. ред. саст. од 10. фебруара 1926. год. књ. II, стр. 470.

Иступања Милутина Драговића, у Народној скупштини Краљевине СХС престају подношењем интерпелације Министру финансија о продаји златних аустријских круна и долара из Блеровог зајма 26. маја 1926. године.

Предратни посланик Самосталне радикалне странке (1903–1912) Михаило Ранковић није ступио у Демократску странку, већ се обрео међу радикалима, на чијој је листи изабран и за народног посланика приликом избора од 18. марта 1923. У радикалском посланичком клубу био је једна од најутицајнијих личности, а међу посланицима такав демагог, да му није био раван ни Алекса Жујовић. Интелигентан, а наглашеног "хајдучког" држања и уз изразито неповерење према "господи", Ранковић је био омиљен међу сељацима и најпознатија политичка личност Рађевине у првој трећини XX века.⁶³ Други потпредседник Народне скупштине Краљевине СХС био је од 26. маја до 20. октобра 1923., када је иначе, изабран за потпредседника Народне скупштине Краљевине СХС.⁶⁴

Ранковић је први пут иступио у Народној скупштини 11. октобра 1923., приликом претреса интерпелације Љубе Јовановића и др. о терору при спровођењу општинских избора од 19. августа 1923. Отпочео је "у свом стилу": "Може бити да ћу као нешколован човек у своме говору учинити грешака и да ћу споменути ствари које нису у вези са овим данашњим дневним редом, али мислим да ће ми се то опростити, јер видим да и многи школовани људи у оваквој прилици учине исте грешке."⁶⁵ Ипак, код Ранковића то није била грешка, већ константна намера да се напада све што је долазило од демократа и остале опозиције, чинећи њих одговорним за све пропусте и скидајући сваку одговорност са радикала. На бројне примедбе и негодовања посланика опозиције, што је довело и до прекида седнице, Ранковић је опет одговорио "резилећи школце": "Ја знам, господо, да школовани људи могу наћи извесне изразе, да могу да ме нагрде, али мени је жао што то чине, јер онда сматрам да код њих од школског образовања није остало ништа сем писмености, а народ од тога највећу штету трпи." И још: "Ми смо са села и ми који долазимо са села, ми смо дошли да чујемо нешто паметно од вас. – Шта хоћете, господо, и у капуту има сељака, скоро више од половине је сељак, што вас нервира реч сељак, и онда нас кривите што се чудимо што сељака називате геаком."⁶⁶

⁶³ П. Јоцић, *Рађевина између два светска рата*, Рађевина у прошлости, Београд, 1986. стр. 512.

⁶⁴ Садржај, преглед о раду Народне скупштине Краљевине СХС за период од 16. априла 1923. до 10. новембра 1924., Београд, 1928.

⁶⁵ СБ НС Краљевине СХС, ред. сазив за 1923/24. год. 60. ред. саст. од 11. октобра 1923. год. књ. II, стр. 1728–1734.

⁶⁶ Исто.

Гоњен некаквим личним поривима и интересима, он се никад није повиновао ни партијској дисциплини. Понајвише је оптуживао др Лазара Марковића и жестоко критиковао Милана Стојадиновића. У начелном претресу Предлога буџета и државних расхода и прихода за 1924/25. годину говорио је против владине финансијске политике, што га је стајало искључења из Посланичког клуба Народне радикалне странке. Касније је он о том свом говору изјавио: "Ја критикујем објективно оно што је за критику и не могу се помирити са партијском дисциплином, која би у овом случају значила тиранију. Знам да је мој говор произвео неповољан утисак на владу, и ако се поведе реч у клубу о томе, ја сам уверен да ће они који су незадовољни мојим радом само нанети себи штету. Што се тиче самог буџета, ја сам оваквом буџету начелно противан, због површног рада министра финансија. Ако се пак при специјалном претресу буџета унесу извесне поправке ја ћу, према своме субјективном нахођењу, гласати "за" или "против". У сваком случају, ако дође до каквог конфликта између мене и Главног одбора Радикалне странке, ја не одступам од свог мишљења и уверен сам да ће мој морални положај бити само појачан."⁶⁷

Поборници и пријатељи Лазара Марковића и Милана Стојадиновића нису остајали дужни Михаилу Ранковићу. Тако на пример, уредништво "Балкана" у броју од 29. септембра 1924. јавно пита Ранковића: "Шта је, вере ти, са оних 4 милиона динара у обвезницама ратне штете, што си их покупио од народа у твом срезу?" Исти лист, већ у следећем броју, доноси и оптужбу тројице акционара Доњотрешњичке привредно-индустријске задруге против Михаила Ранковића, упућену Министарству трговине и индустрије. Они наводе да он неће да полаже рачуне због тога што је: 1) набавио себи парну стругару и млин у Бањи Ковиљачи; 2) купио и другу стругару и млин од фирме Катића из Лознице; 3) откупио земљиште у износу од неколико стотина хиљада динара од људи којима је он сам својом протекцијом, нашао места и одселио их на грофовска имања у Славонији. Ранковић је, веле они даље, о свом трошку покренуо властити политички лист, а све то доводи нас у сумњу, да су од народа купљене обвезнице продане, или негде заложене, ако не све, оно бар један њихов део.⁶⁸

Нема сумње да је због претеране самоуверености и отвореног непријатељства према најистакнутијим страначким лидерима, пре свега, др Лазару Марковићу и др Милану Стојадиновићу, Ранковић изгубио подршку руководства странке. А још када је, и поред упозорења, за скупштинске изборе од 8. фебруара 1925. истакао дисидентску кандидатску листу у Подринском округу, Главни одбор странке, под председништвом Николе Пашића, на седници од 17.

⁶⁷ "Новости", 953, 28. фебруар 1924, стр. 2.

⁶⁸ "Балкан", 266, 29. септембар 1924., стр. 2; "Балкан", 267, 30. септембар 1924., стр. 2.

јануара 1925. искључио га је из странке.⁶⁹ Без страначке потпоре и са пољуљаним поверењем код бирача, Ранковић је на овим изборима доживео пораз. Не желећи, међутим, да напусти политичку сцену он се у пролеће 1927. године враћа у Народну радикалну странку, и на изборима од 11. септембра 1927. поново осваја посланички мандат, који му је био и последњи. Наиме, умро је 12. августа 1929., у 73. години живота.⁷⁰ За разлику од оног првог посланиковања у Народној скупштини Краљевине СХС, у овом другом Ранковић је скоро незапажен, а за скупштинску говорницу није ни излазио.

*
* * *

Недовољно заступљено у Народној скупштини Краљевине СХС, сељаштво из Србије свог правог трибуна, искреног, пожртвованог и устрајног прегатоца за интересе најширих народних слојева, није имало ни међу малобројним народним посланицима са села. Нису то били ни они код којих је таква жеља и постојала, Воја Лазић и Алекса Жујовић. Као припадник опозиционе странке чији је некад био једини посланик, Лазић није успевао да за своје предлоге придобије скупштинску већину, па се и због тога није могао наметнути сељаштву широм Србије. Популаран је остао једино у својој Посавини, али опет више као прегалац у земљорадничком задругарству, као општински деловођа, резервни официр и као члан угледне и имућне сеоске породице, а мање као народни посланик. Алекса Жујовић поготово није могао постати трибун широких слојева сељаштва у Србији. Овај интелектуалац у гуњу и опанцима, заклањајући се иза принципа "да радикали морају владати за народ, али са народом", није могао сакрити жељу за личном политичком афирмацијом, нарочито израженом после сукоба са Главним одбором Народне радикалне странке приликом парламентарних избора 1908. године.

Више него Жујовић и Лазић, Милутин Драговић и Михаило Ранковић остали су познати једино у локалним оквирима, као сеоске газде и политички моћници, који су много више имали користи од народа него народ од њих. Управо сама та околност, да су сељаци посланици потицали углавном из имућнијих сеоских породица, представља и основни разлог што они нису били истински представници, заступници и заштитници интереса најширих слојева сеоског становништва у Народној скупштини.

⁶⁹ П. Јосић, *Рађевина између два светска рата*, Рађевина у прошлости, Београд, 1986. стр. 513.

⁷⁰ Исто.

M. Isic, The Serbian peasants – the representatives of the Kingdom of
the Serbs, Croats and Slovenes Parliament

S U M M A R Y

Although the Serbian peasantry in the Kingdom of the Serbes, Croats and Slovenes made almost 87% of its population, in the political life it was in the margins. It was shown both, among other things, by very small number of representatives from their ranks and very modest activity during the representative mandate. In the first Yugoslave Parliament they made 16,66% of the Serbian representatives and only 4,79% of the whole. Averagely, during the parliamentary elections in the Kingdom of the Serbes, Croats and Slovenes, the Serbian peasantry made 21,25% of the representatives elected in Serbia and only 5,01% of all representatives in the Kingdom. Small in number, they were the most often the members of the People's Radical Party, the leading party in Serbia.

Since having been elected mostly on the Radical lists, who hasn't been the peasantry protectors for a long time, small in number representatives in "peasant's national clothing", haven't had among themselves real leader as Adam Bogosavljevic was. Out of 49 of them, who won 68 representative mandates, the following radicals should be mentioned: Milutin Dragovic, mainly because he was elected all four times, Aleksa Zujovic, for his often and demagogic speeches in the Parliament, Mihailo Rankovic, for his courage to oppose Milan Stojadinovic and Lazar Markovic, the outstanding Radical leaders.

Voja Lazic, the Farmers Union representative, demonstrated the largest activity. During his first two mandates he appeared around 100 times, what made almost a half of the total appearances of all peasants - representatives from Serbia. Howeve, beside the exceptionally wide spectrum of questions important for the peasantry, which he rose in the Parliament, Lazic hasn't attained more significant results both regarding the fact that he alwas made an opposition and was often led by the aim to fight his political opponents personally, permanently wishing to underline his own capability.